

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра психології

Насінська Наталія Михайлівна

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Спеціальність: 053 Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ Т.Б. Тарасова,
кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри психології

« » _____ 2020 р.

Виконавець

_____ Н.М. Насінська

« » _____ 2020 р.

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	6
1.1 Психологічна характеристика юності як вікового періоду.....	6
1.2. Особливості професійного самовизначення старшокласників.....	13
1.3. Психологічні засади профорієнтаційної роботи у школі.....	16
Висновки до розділу 1.	32
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	33
2.1. Організація і методи дослідження професійного самовизначення.....	33
2.2. Результати емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників.....	39
2.3 Рекомендації до оптимізації професійного самовизначення старшокласників.....	54
Висновки до розділу 2.....	59
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми. Юнацький вік – вік особистісного самовизначення, зокрема самовизначення професійного. Від того, наскільки вірно людина визначиться в тому, хто вона, яка вона, ким вона хоче і може бути, залежить її життєвий успіх. Психологи підраховали, що приблизно 40% молоді через незнання правил вибору професії, відсутність досвіду у професійній діяльності обирають професію, яка не відповідає їх інтересам, здібностям, внутрішнім переконанням. Відповісти на питання «Ким бути?» фактично означає знайти спосіб реалізації власного «Я». Однак на шляху вільного пошуку свого «Я» люди стикаються з різними несподіванками, перешкодами і складнощами. Пов'язано це, по-перше, з недостатньою поінформованістю про світ професій, нестачею знань про самі професії (інформаційна складова); по-друге, з відсутністю ціннісних орієнтацій і індивідуально виражених цілей, пов'язаних з подальшим способом отримання освіти та майбутньою професією (мотиваційно-ціннісна складова); по-третє, з невмінням враховувати свої можливості при виборі професії, робити усвідомлений вибір і нести за нього відповідальність (практична складова). Очевидно, що ці компоненти швидкоплинні і тому кожного року перед старшокласниками стає проблема самовизначення в професії, а інтереси учнів і плани батьків змінюються. Виникає об'єктивне протиріччя між потребами адекватного професійного самовизначення старшокласників та недостатньою їхньою підготовленістю до усвідомленого вибору професії.

Тому ціль психолога надати своєчасну, науково та експериментально обґрунтовану допомогу старшокласникам у виборі майбутньої професії, переконати учнів і батьків, що людині не варто пов'язувати подальшу долю з, можливо, й престижною професією, але не такою, що відповідає інтересам, здібностям, успішності, темпераменту. Тому перед психологами-практиками постає завдання надати старшокласникам можливості вивчити свої власні професійні потреби, а батькам замислитись про реальні інтереси та здібності їхніх

дітей. Тому, наша кваліфікаційна магістерська робота присвячена темі «Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників».

Об'єкт дослідження. Професійне самовизначення старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета дослідження. Теоретичне та емпіричне визначення вікових психологічних особливостей процесу професійного самовизначення старшокласників і складання психолого-педагогічних рекомендацій щодо оптимізації професійного самовизначення старшокласників.

Завдання дослідження.

1. Вивчити стан проблеми професійного самовизначення в психологічній літературі.

2. Визначити психолого-педагогічні підходи до професійного самовизначення старшокласників.

3. Емпірично дослідити психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників: інтересів, комунікативних та організаційних здібностей, типу темпераменту.

4. Скласти психолого-педагогічні рекомендації щодо оптимізації професійного самовизначення старшокласників.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, порівняння, синтез, систематизація наукових даних, за допомогою яких проведено теоретичні та емпіричні дослідження професійного самовизначення старшокласників.

- *емпіричні*: тестування, стандартизовані опитувальники, що дозволили діагностувати професійне самовизначення учнів старших класів:

Методика «Професійна спрямованість» Дж.Голланд;

Методика «Квадрат інтересів» Є.О.Клімов;

Методика «КОЗ» (комунікативні і організаторські здібності) Б.О.Федоришин;

Методика «Тип темпераменту» Г.Ю.Айзенк.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Уточнено розуміння психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників. Набуло конкретизації застосування методів вивчення професійного самовизначення старшокласників.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що отриманні результати роботи можуть бути використані в процесі викладання навчальних дисциплін «Вікова психологія», «Психологія праці», «Педагогічна психологія», а також – практичними психологами та вчителями у процесі роботи зі старшокласниками.

Апробація результатів та публікації. Матеріали дослідження були оприлюднені на II Міжнародній науковій конференції «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» 27-28 березня 2020 р., м. Дніпро та відображені у 2 публікаціях:

1. Тарасова Т. Б. Насінська Н.М. До проблеми професійного вибору старшокласників / Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27-28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина I. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотник», 2020. с. 258-260

2. Тарасова Т. Б. Насінська Н.М. Мотивація досягнення успіху сучасних старшокласників / Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи. Том VIII : діалог у розвитку науки та освіти / [Ред.:Я.Гжесяк, І.Зимомря, В.Ільницький]. Конін- Ужгород- Київ- Херсон :Посвіт, 2020 с.305-306

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 71 сторінку друкованого тексту. У роботі міститься 10 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1 Психологічна характеристика юності як вікового періоду

Юність – досить тривалий період в житті людини. Вона охоплює період з 15 – 16 до 23 – 25 років. Виділяють два етапи: рання юність (15-18 років) та пізня юність (18-25 років). Роки навчання у школі називають ранньою юністю [23; 58].

Рання юність приносить багато нового в емоційне життя учня в порівнянні з підлітковим віком. Зникають значною мірою ті внутрішні конфлікти, які були пов'язані з протиріччями підліткового періоду, але зате з'являються нові проблеми, що викликані серйозними змінами в особистості, змінами в запитах, інтересах, устремліннях, кругозорі, очікуваннях юнака або дівчини.

Характеризується юнацький період тим, що в цей час завершується відома ломка в біологічному розвитку людини-статеве дозрівання. У дівчаток статеве дозрівання закінчилося задовго до початку цього періоду, у хлопчиків – дещо пізніше. Це для всіх них вже минулий етап; виникла адаптація до того нового фізіологічного стану, яке характеризує життєдіяльність організму [5; 28].

У роки раннього юнацького періоду починається фізичний розквіт організму. Сповільнюється від року до року зростання тіла у висоту, зате у юнаків стають ширше плечі, могутніше груди, міцніше м'язова система, краще працюють серце, судини, дихальний апарат. В юнацькому організмі з'явилося стійка рівновага в діяльності ендокринної системи. Зникає в зовнішньому вигляді та довготелесість, яка була властива багатьом підліткам, пропадає і незграбність рухів.

Удосконалення нервової системи, вищої нервової діяльності в цілому призводить до більш точних, більш адекватних реакцій на різні впливи дійсності.

Це проявляється в хорошому розвитку моторики юнаків, в більш досконалої координації рухів, в їх спритності.

У психічному розвитку юнаків і дівчаток відбуваються серйозні зміни: змінюється діяльність їх мислення, пам'яті, уваги, область їх інтересів, волевих устремлінь, почуттів і емоцій [28; 46].

У школярів-юнаків мислення стає більш систематичним і критичним. Старшокласники вимагають доказів і обґрунтування тих тверджень, які вони чують від вчителів, оточуючих і близьких. Вони люблять посперечатися, нерідко захоплюються дотепними виразами, красивими фразами, оригінальною формою вираження. Відбувається в ці роки і вдосконалення пам'яті школярів. Це відноситься не тільки до того, що збільшується взагалі обсяг пам'яті, але і до того, що в значній мірі змінюються способи запам'ятовування.

Поряд з діяльністю мимовільного запам'ятовування у старшокласників широко застосовуються раціональні методи довільного запам'ятовування матеріалу. Все це сприяє тому, що в підлітковому віці спостерігається значне збільшення знань і вмінь учнів. Вони успішно вирішують багато складних завдань, що виникають при вивченні точних дисциплін: математики, фізики, хімії. Це стосується як теоретичного розуміння матеріалу, так і вирішення складних задач та лабораторних задач[28].

Підвищений рівень розумової діяльності, розвиток прийомів, роздумів та міркувань, зростання здатності до узагальнення виявляються в тому, що старші школярі глибше розуміють соціально-історичні явища та наукові проблеми.

Всі ці моменти, що характеризують розвиток старшого школяра - вдосконалення його рухових навичок, розвиток його мислення, загальний інтелектуальний ріст створюють передумови для набуття в цьому віці досить складних умінь і навичок.

За звичайних обставин поганий настрій рідко глибоко вкорінюється в цьому віці, оскільки віра у можливість життя не залишає юнаків та дівчат. Загальний емоційний добробут у підлітковому віці стає більш рівним, ніж у підлітків; як правило, немає різких емоційних сплесків, які часто трапляються у підлітків, і немає поспішного судження про людей, їх якості та риси, які притаманні підлітковому віку.

Але в той же час не варто уявляти, що в молодіжний період розвиток проходить спокійно, що в цей період немає внутрішніх конфліктів і суперечливих переживань. Той факт, що молода людина відчуває великий приплив життєвих сил і бажання напружувати свою енергію з недостатнім життєвим досвідом і не завжди чітко усвідомлює конкретні життєві цілі найближчим часом, іноді призводить до внутрішнього незадоволення та переходу від однієї мети до іншої. Я хочу багато чому навчитися, досвід, здати, мені потрібно багато тестувати і я хочу довести себе [22; 23; 58; 59; 67].

У цей період не виключається можливість таких внутрішніх переходів, несподіваний "бунт" проти прийнятих норм поведінки, правил спілкування, бажання стати в опозицію до прийнятих, недовіра до суджень людей. Цей факт повинен враховувати вихователь, коли він стикається з незвичною, несподіваною емоційною реакцією молодої людини на певні факти та події.

І підліток думає про своє майбутнє, уявляє собі, ким він буде, мріє про захоплюючу діяльність, якою він буде займатися. Але для юнаків і дівчат всі ці завдання стають більш реальними: і тому, що вони скоро перестануть вчитися в школі (а підліток ще буде вчитися) і їм треба вже тепер вирішувати питання про свої конкретні кроки на найближче майбутнє, і тому, що вони значно краще усвідомлюють вимоги до того чи іншого покликання і свої власні позитивні і негативні якості. А разом з тим юнаки і дівчата більш чітко усвідомлюють цілі життя, той сенс її, який вони хотіли б внести в свою діяльність, в боротьбу за своє майбутнє [4; 8; 16].

Тому поряд з тим, що в юнацтві вже з інших позицій розглядається питання про майбутню професію і це є проблемою, яка народжує чітко виражене емоційне ставлення, з'являється прагнення усвідомити і більш загальні моменти майбутнього життя, а саме, подумати про цілі життя, про те, що може з'явитися предметом спрямованості, додатки кипучих сил юнацтва. Майбутня перспектива виникає у юнака на тлі тих соціальних інтересів, запитів і устремлінь, які в цьому віці набувають велику широту і інтенсивність [23; 58].

У підлітковому віці серйозні зміни у фізичному та духовному розвитку призводять до підвищеного інтересу до себе та своєї особистості. У свою чергу, це призводить до того, що в підлітковому віці часто спостерігається неточне, перебільшене сприйняття себе та свого місця серед оточуючих та однолітків. Самоствердження, крім усього іншого, призводить до того, що в мотиваціях молоді значне місце займає прагнення до "самовираження", до "само-розкриття", що в деяких випадках є мимовільним [63].

Таке емоційно забарвлене бажання якось виділитися серед однолітків, на думку сучасних психологів, приймає різні форми. Це можуть бути суто зовнішні форми поведінки - деякі особливості манер, тон мови, вибрані вирази, манери, одяг, зачіски тощо, і може виникнути бажання відрізнятись за певними рисами характеру, настроями, улюбленими пристрастями, поглядами та інші. Але поряд з цією часто п'яною формою поведінки вже існує серйозний інтерес до власної особистості, до сильних і слабких сторін. Іноді це призводить учня до прискіпливого розгляду того, що добре, а що погано, перетворюється на реальний аналіз їх "слабких сторін". І це призводить не тільки до досвіду, часто глибокого, але і до бажання вдосконалити деякі свої якості, переробити себе, зайнятися самоосвітою, вирішенням певних проблем самовизначення, зокрема професійних [1; 11; 14; 29; 47; 65].

Розвинена здатність керувати собою проявляється у підлітковому віці також у кращому оволодінні вираженням своїх почуттів та настроїв. Це стосується появи багатшої та точнішої палітри інтонацій, більшої кількості відтінків

у міміці та рухах тіла. Спостерігаючи за юнаками та дівчатами в театральних колективах з виразним читанням, співом романсів, читанням віршів, можна чітко помітити різницю між ними та підлітками. Володіючи своїми почуттями, хлопчики та дівчатка здатні їх маскувати.

Відмінність маскуванню почуттів від їх приховування полягає в тому, що приховування передбачає тільки стримування (більш-менш вдале) зовнішніх проявів почуття, а маскуванню передбачає заміну природного вираження одного почуття іншим, часто протилежним за своїм змістом. Так, прояв іронії з приводу якогось факту або твору мистецтва може маскувати мала розчуленість; так, бурхливе похваллення, веселощі можуть маскувати збентеження.

Характерним моментом є те, що часто у цілих груп школярів з'являється своя власна манера висловлювати емоційне ставлення до різних фактів життя. З'являється своєрідний жаргон: слівця, специфічні вирази. Якщо, з одного боку, це являє собою пошук "оригінального стилю" поведінки, то, з іншого боку, це є для деяких юнаків і дівчат тієї захисної маскою, яка дозволяє їм легше приховувати свій інтимний світ почуттів від непрошених і цікавих поглядів.

Хлопчики та дівчатка гірші, а точніше, краще підлітків, вони фіксують нюанси переживань, можуть «читати почуття»; вони також розуміють "нетрадиційні" форми вираження. Все це створює основу для кращої емоційної сприйнятливості. Зміни, що відбуваються в емоційному житті хлопчиків і дівчаток, пов'язані насамперед із цим аспектом їх емоційної сфери.

На думку П.М.Якобсона [72] величезна область людських переживань, яка не сприймається молодшим школярем і сприймається в недостатній мірі підлітком, може стати предметом співпереживання у юнака і дівчини. Тут і ліричні переживання, пов'язані з любов'ю і сприйняттям природи, романтичні почуття, викликані незвичністю змін у долі героїв творів, глибокі ідейно-політичні почуття, що виникають при думках про долі окремих народів або всього людства, і багато, багато іншого. Величезна сфера прекрасного, відображена в

різних творах мистецтва різних жанрів і виявляє динаміку змін в житті людей, в їх почуттях і устремліннях, стає також об'єктом співпереживання. При цьому певні теми, певні жанри мистецтва і спосіб трактування їх художниками бувають об'єктами найбільш гострого емоційного відгуку. Лірична пісня, романс, ліричні вірші в ряді випадків відкривають для юнака і дівчини весь цікавий і складний світ поезії і музики [72].

Завдяки зростанню здатності до співпереживання сприйняття почуттів інших людей також змінюється. З'являється "сердечне" розуміння, вміння тонко відгукнутися на " руху душі " іншої людини, особливо однолітка. Зростання "серцевого" розуміння призводить до того, що соціальні зв'язки з оточуючими людьми можуть отримати нові риси, нові форми і тим, в свою чергу, збагатити емоційний досвід юнака. Тут, в цій області емоційної сфери, формуються основи зрілості, формується особистість, яка буде проявляти себе саме в області таких почуттів.

Інтерес до внутрішнього світу іншої людини, бажання отримати відгук на свої запити, смутні прагнення, на свої переживання найчастіше виражається в гострому інтересі до літератури.

З віком, заклопотаність власною зовнішністю зникає, людина набуває більшої впевненості в собі. Важливість набувають моральні і вольові якості, відносини з оточуючими, розумові здібності.

У період юнацького віку здійснюється професійне, особистісне самовизначення. За думкою багатьох психологів [2; 3; 10; 19; 24;33;39; 49; 61; 66 та інші] самовизначення професійне поділяють на деяку кількість ступенів.

Дитяча гра. Приміряючи на себе ігрову роль представника різноманітних професій, дитина "програє" будь-які елементи поведінки, пов'язаного з ними.

Фантазія Підліткова. Дитина підліткового віку уявляє себе в ролі зацікавленої його професії.

Орієнтовний вибір професії. При розгляданні спеціальностей молодь керується на перших порах своїми інтересами «мені цікава математика. Буду

вчителем математики «, потім здібностями – «я добре освою іноземну мову. Стану перекладачем», а потім системою цінностей – « Хочу творчу роботу».

Практичне прийняття рішення. Здійснюється конкретно вибір спеціальності, що включає в себе складові: вибір певної професії та визначення рівня кваліфікації праці, тривалості та обсягу підготовки до нього.

Вибір професії обумовлений соціальними та психологічними умовами. До соціальних умов відносять освітній рівень батьків-наявність у них вищої освіти підвищує ймовірність появи у дітей прагнення вчитися у вищому навчальному закладі [7; 34; 40; 50; 69; 71, та інші], тощо .

Виокремлюють певні компоненти психологічної готовності до самовизначення [12; 20; 25; 41; 50; 53; 55 та інші]:

- розвиненість на значному рівні психологічних структур-основ громадянського і наукового світогляду, теоретичного мислення, розвиненої рефлексії, самосвідомості;

- сформованість потреб, що сприяють змістовній наповненості особистості — потреба в праці, спілкуванні, зайняти внутрішню позицію члена суспільства, тимчасові перспективи, ціннісні орієнтації, моральні установки;

- виникнення передумов індивідуальності, чому сприяють усвідомлення і розвиток власних інтересів, здібностей і критичного до них ставлення.

Професійне самовизначення проходить вкрай складно і обумовлений декількома факторами: віком; рівнем домагань і рівнем інформованості.

При виборі професії, здатність до цілеспрямованої, свідомої поведінки, в більшій мірі залежить від зрілості особистості. Для професійного самовизначення, соціальне дозрівання молоді обумовлено ситуацією підготовки до вибору професії та залучення до суспільно корисної праці. Вік обмежує соціальне дозрівання-свідоме самовизначення неможливе раніше певного віку. Отже, готовність до свідомого вибору професії детермінована індивідуальністю і утворюється в ході розвитку особистості.

1.2. Особливості професійного самовизначення старшокласників

Як відомо, професія (лат. PROFESSIO - офіційно вказане заняття, спеціальність, от PROFITEOR – оголошую своєю справою) – це рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навиків, придбаних в результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи [17; 21; 35; 42; 54; 56; 58].

На думку І. С. Кон, людина починає своє професійне самовизначення з дитинства, коли в дитячих іграх дитина «приміряє» різні професійні ролі і втрачає пов'язану з ними поведінку. Професійне самовизначення закінчується в ранньому підлітковому віці, коли необхідно визначити, що вплине на все подальше [22; 23].

Самим важливим та важким ділом стає для старшокласників вибір професії [6; 15; 36; 44; 51; 57; 63 та інші]. Вони добре розуміють, що зміст цього майбутнього життя, перш за все, залежить від того чи зуміють визначитись з професією. Яким би легковажним та безтурботним не виглядав юнак, вибір професії – це головна постійна турбота.

Старшокласники істотно відрізняються один від одного не тільки характером та темпераментом, але і своїми здібностями, інтересами, прагненням та різною самосвідомістю. Індивідуальні особливості проявляються у виборі життєвого шляху.

Підлітковий вік - це вік, коли формується світогляд, формуються цінності та установки. По суті, це період, коли відбувається перехід від дитинства до раннього дорослого життя, відповідний ступінь відповідальності, самостійності, здатності брати активну участь у житті суспільства та у своєму особистому житті, професійному розвитку.

Вибір професії є двовимірним явищем: 1) суб'єкт вибору, тобто той, хто обирає;

2) об'єктом вибору є те, що обрано

Суб'єкт та об'єкт вибору виявляють неоднозначність вибору професії. Це пов'язано з багатьма характеристиками, якими вони володіють.

Вибір професії - це не миттєвий вчинок. Вибір професії поєднує ряд етапів, які об'єднуються в один процес. Тривалість етапів залежить від [13; 19; 27; 37]:

- зовнішні умови;

- індивідуальні особливості предмета вибору професії.

Професійне самовизначення - це етап, який охоплює весь шлях професійної діяльності людини: від появи професійного визначення до виходу на пенсію.

Поява професійного самовизначення охоплює старший шкільний вік, але на цьому шляху є кілька етапів:

Перший вибір професії (Молодший шкільний вік)

- ситуативне уявлення о внутрішніх ресурсах, необхідних для даного роду;

Етап профвизначення :

- поява професійних намірів початкової спрямованості на різні сфери праці;

Професійна освіта:

- відбувається після отримання шкільної освіти для удосконалення обраною професією;

Професійна адаптація:

- формування індивідуального стилю діяльності, переважання системи виробничих і соціальних відношень;

Самореалізація в праці:

- виконання і не виконання очікувань, пов'язаних з професійною працею.

Таким чином, професійне самовизначення пронизує увесь життєвий шлях людини.

На думку Є. О. Климова, існує 8 аспектів ситуації визначення професії. Адже старшокласник враховує інформацію не лише про особливості різних професій, а й багато іншої інформації [20; 21].

1) Позиція старших членів сім'ї.

Звичайно, турбота дорослих про майбутню професію дитини зрозуміла; вони відповідають за те, як розвивається його життя. Найчастіше батьки дають повну свободу вибору своїй дитині, але тим самим вимагають від дитини відповідальності, цілеспрямованості. Іноді батьки не задоволені вибором своєї дитини, вони пропонують зробити другий вибір, вважаючи, що він все ще маленький. Правильному вибору професії частіше заважає ставлення батьків, які хочуть, реалізувати свої невикористані можливості. Їм вважається, їх син або дочка зможуть проявити себе краще, так як у них у відмінності від батьків «вище трамплін», з якого вони будуть погрузатись у світ професії...

Як показує практика, що в більшості випадків діти погоджуються з вибором батьків, розраховуючи на їх допомогу. Але при цьому діти, частіше, забувають, що їм самим доведеться займатись цією спеціальністю, а не батькам [26]. Безконфліктний вихід із таких обставин можна лише припускати.

2) Позиція однолітків, друзів.

Дружні стосунки однолітків дуже міцні, і їх вплив на вибір професії не виключається, оскільки також зростає увага їх професійних майбутніх однолітків. Тому позиція друзів може стати вирішальною у профвизначенні.

3) Посада викладача.

Кожен викладач, стежачи за дією учнів тільки в учбовій діяльності, нескінченно проникає в свідомість фасаду зовнішніх проявів людини, ставить типовий діагноз ідей, вдачі, можливостей. Викладач надає багато інформації, яка невідома для учня.

4) Особисті професійні плани.

У поведінці та житті людини уявлення про найближче та віддалене майбутнє відіграють дуже важливу роль. Професійний план або образ, уявне уявлення, залежать від складу розуму і характеру, людського досвіду. Вона включає основну мету та цілі на майбутнє, шляхи та засоби їх досягнення. Але плани різні за змістом і в тому, що вони залежать від людини [22].

5) Здібності.

Здатності та таланти старшокласника слід враховувати не лише під час навчання, а й у всіх інших видах суспільно цінної діяльності. Оскільки ця здатність включає майбутню професійну придатність.

6) Рівень претензій на публічне визнання.

Реалістичність вимог старшокласників - це перший етап професійної підготовки [22].

7) Поінформованість - важлива, неспотворена інформація є важливим фактором при виборі професії.

8) Діяльність.

Свідомо займаючись різними видами діяльності, людина може змінити свої захоплення, а отже, і напрямки. Це важливо для старшокласників, адже професійні захоплення - це шлях у майбутнє.

1.3. Психологічні засади профорієнтаційної роботи у школі

Вибір професії - важливий крок у житті кожного. Людська професія - це своєрідна доля, тому її слід планувати ретельно та заздалегідь. Кожен при виборі професії керується різними принципами: комусь порадили батьки, хтось пішов вчитися до друга, хтось обрав популярну, модну професію.

Цілі профорієнтації диктуються суспільством, його завданнями та потребами.

На думку Пряжникова Н.С.[54; 57] при виборі професії існує формула, яка складається з трьох послідовних факторів:

1- й фактор включає професійну спрямованість, інтереси, нахили людини, бажання. Цей фактор ми можемо назвати однією фразою: «ЩО Я ХОЧУ». І якщо ми напишемо перелік професій, які нас цікавлять, і ми хотіли б опанувати, цей список був би дуже довгим. Але одного «бажання» у виборі професії недостатньо. Тоді набирає чинності 2-й фактор.

2- й фактор включає стан здоров'я, особливості людини. Хтось схильний до активної роботи, а хтось любить виконувати роботу, яка вимагає уваги, наполегливості. Тут потрібно враховувати рівень своїх знань та особисті здібності, обізнаність у різних сферах діяльності, рівень інтелектуального розвитку. Матеріальне становище сім'ї також має велике значення при виборі професії. Другий фактор можна назвати однією фразою: "ЩО МОЖУ". І якщо перелік професій, які ви написали, враховуючи ваші інтереси, ми будемо редагувати відповідно до ваших можливостей, він буде коротшим, але більш реалістичним.

3- й фактор включає специфіку регіонального ринку праці, попит на цю професію, а також можливість побудови професійної кар'єри, включаючи розвиток суміжних спеціальностей. Цей фактор можна назвати однією фразою: "ЩО МЕНІ ПОТРІБНО". Із відредагованого списку ми починаємо обирати професії, які потрібні на ринку праці, і даємо людині більше можливостей для побудови професійної кар'єри [56].

Після вивчення матеріалів та різної літератури мета профорієнтації може бути зведена до того, щоб допомогти вам вибрати професію, тобто зрозуміти себе, а також вивчити ваші інтереси, нахили, особисті якості, індивідуальні особливості, стан здоров'я, попит на професію на ринку праці. і маючи це на увазі, знайдіть заняття, де ви зможете успішно застосувати себе.

Давно відомо, що професійні та вольові якості мають великий вплив на профорієнтацію. Вивчаючи історію профорієнтації, ми можемо зробити висновок, що професійні та вольові якості прогресують і змінюються, як і всі інші в нашому світі. Що стосується професійних та вольових якостей, то їх

пріоритети також змінюються. На першому місці стоять такі якості, як підприємливість, ініціативність, здатність швидко здобувати нові знання. Головне - це вміння знаходити та пропагувати професійну діяльність, їх особистий сенс, готовність постійно розвиватися.

Педагоги мають завдання виховувати старшокласників, здатних пізнати себе на основі своїх здібностей, вміти представити себе, старшокласником з високим рівнем інтелектуальних здібностей та творчим мисленням, здатним свідомо та самостійно налаштовуватися цілі. Навчіться вибирати найкращий спосіб її досягнення, аналізуйте результати діяльності, вчіться на тимчасових невдачах і труднощах і відповідайте за свої дії.

Професійне самовизначення та профорієнтація - це нелегкий і довгий процес узгодження внутрішньо-особистісних та соціально-професійних підстав, і цей процес не може бути зведений до одноразового акту професійного вибору. Щоб профорієнтація в школі давала бажані результати, це повинен бути безперервний процес у системі, що складається з ряду взаємопов'язаних етапів.

Труднощі професійного самовизначення.

На думку Клімова Є. А., процес професійного самовизначення - це дії підлітків щодо самоаналізу, самопізнання та самооцінки своїх здібностей та цінностей, дії щодо розуміння ступеня відповідності вимогам обраної професії та дії для саморозвитку. та професії стосовно власних прагнень [20].

Основною метою роботи з професійного самовизначення є поступове формування у старшокласника внутрішньої готовності до свідомого та самостійного побудови, коригування та реалізації перспектив його розвитку (професійних, життєвих та особистих). А також у готовності вважати себе розвиваються вчасно і самостійно знаходити особисті - найважливіші цінності в конкретній професійній діяльності.

Вибираючи різні професії, ви повинні спочатку чітко уявляти, чого студент хоче від професії:

Яким повинен бути зміст професії, щоб було цікаво працювати?

Яка зарплата йому підійде?

Який спосіб життя він хоче вести?

Скільки часу та зусиль він зможе присвятити опануванню цієї професії?

Друга умова вибору професії - врахувати свої здібності.

І третя умова - важливо знати зміст професії, якими навичками та вміннями повинен володіти фахівець, які психологічні якості забезпечують успіх у роботі.

Кравченко Т. В. вважає, що велика увага в роботі з батьками приділяється тому, що батьки повинні застерігати своїх дітей від невірному вибору професії, що може призвести до двох причин [26]:

По-перше, спотворений погляд на майбутню професію. По-друге, спотворене бачення своїх можливостей (завищення або заниження їхніх здібностей, навичок, характеристик тощо).

Важливим фактором профорієнтації є психологічна підтримка профорієнтації, оскільки дуже важливо, які методи та форми роботи буде проводити група профорієнтації.

Школа має найсуттєвіший вплив на професійну орієнтацію учнів. Тому школа має певні цілі та завдання для роботи у цьому напрямку. Загальною метою школи для профорієнтації учнів є підготовка їх до свідомого, усвідомленого вибору професій, а завданням школи є:

- формування в учнів системи знань про світ професій (чим ширша інформаційна база, тим менше помилок у формуванні життєвих планів учнів);
- вивчення особистості студентів з метою управління формуванням цієї особистості, її професійних планів;
- розвиток інтересів та нахилів студентів до різних видів професійної діяльності;
- виховання прагнень учнів до самопізнання, самовизначення, самовиховання з метою формування професійно значущих особистісних якостей;
- формування професійної орієнтації.

Метод профорієнтації в школі являє собою цілісну, структуровану і в той же час активну систему, що складається з окремих компонентів, тісно пов'язаних між собою: це різні форми і методи профорієнтації, використовувані на різних етапах навчання з урахуванням вікових особливостей учнів [53]. Система профорієнтації складається з безлічі об'єктів, якими є освітні установи, підприємства та установи, зацікавлені в профорієнтації, а суб'єктами-Підлітки і школярі. Основні напрямки профорієнтації в інтегрованій системі [53]: професійна Освіта-передбачає оволодіння учнями певним набором знань про специфіку різних професій, створення умов для правильного вибору однієї з них, формування позитивного ставлення і різних варіантів професійної та соціальної діяльності, розвиток мотивованих професійних намірів. Професійна консультація спрямована на встановлення відповідності індивідуальних, психологічних і особистісних якостей, що відповідають конкретним вимогам конкретної професії. Види консультацій: довідкові, діагностичні, методичні. Професійний відбір-проводиться з метою визначення придатності людини до певного виду діяльності. Соціально-професійне звикання - це динамічний процес адаптації підлітків до виробництва, нового соціального середовища, умов праці та особливостей конкретної спеціальності. Старші Підлітки (8-9 кл.) - це період початкового формування життєвих планів, період розвитку професійного самопізнання. Основні завдання на даному етапі: сформувані у молоді індивідуальне почуття вибору професії, розвинути навички, зіставити соціальні цілі вибору сфери діяльності зі своїми стандартами, ціннісні уявлення зі своїми реальними можливостями. Ці завдання реалізуються через подальшу самопізнання, самоосвіту і самоосвіту, а також придбання оптимальних знань і умінь на науковій основі при виборі спеціальності в процесі вивчення профільних курсів [38]. Підліток починає осягати всю складність та труднощі вибору, тому необхідно створити інформативну основу для вирішення питання " Ким я повинен бути?" профорієнтаційні працівники повинні розуміти цінність

багатогранного розуміння особистості, так як цей період змушений завершуватися формуванням професійного вихідного плану, рекомендації педагогів будуть виправдані тільки при тривалому і багатосторонньому вивченні динаміки розвитку особистості. Етап (10-11 класи) – період з'ясування соціального та професійного статусу. Ключові завдання на даному етапі: формування стійкого професійного інтересу, розвиток професійно значущих якостей в обраному виді праці, формування норм і цінностей певного трудового колективу. Ці завдання виконуються через поглиблене вивчення предметів, "тестування" на міцність, подальшу роботу з самопізнання, контроль і корекцію професійних планів, оцінку результатів, досягнень в обраній діяльності, самопідготовку до неї, саморозвиток. Це етап формування морально-емоційної готовності до вибору професії [10; 50; 54]. Професійна спрямованість особистості продовжує вивчатися, проводиться діагностика. На підставі отриманих діагностичних даних робиться висновок про бажану групу професій і рівень готовності студентів до вирішення завдання вибору професії. Це період активної професійної діяльності. Необхідно навчити старшокласників "приміряти" професію, внести зміни і коригувати професійні наміри, вибирати програму самоосвіти.

Професійне самовизначення як складний і тривалий процес узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних підстав не може бути зведено до єдиного акту вибору професії. Існує безліч форм і методів професійного самовизначення, різних на кожному етапі, з обов'язковим урахуванням вікових особливостей підлітків. Для того щоб профорієнтація в школі давала необхідні результати, вона повинна бути безперервним процесом, здійснюваним в системі і складатися з ряду взаємопов'язаних етапів. Висновки: вибір спеціальності-важливий крок у житті будь-якої людини. Професія людини-це свого роду доля, тому варто витратити час на те, щоб спланувати її в принципі і заздалегідь. Для того щоб професійна орієнтація давала бажані результати, вона повинна бути безперервним процесом, здійснюваним в системі і складатися з ряду взаємопов'язаних етапів. Формувати у старшокласника особистісне

почуття вибору професії, формувати вміння, співвідносити соціальні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми істинними можливостями. Ці завдання виконуються шляхом подальшого самопізнання, самоосвіти і самоосвіти, а також придбання оптимальних знань і умінь на науковій основі при виборі спеціальності в процесі вивчення профільних курсів. Такі ключові поняття профорієнтації та її системи в загальноосвітніх закладах [10; 24; 45; 50; 54]. Соціально-професійна адаптація - це активний процес адаптації підлітків до виробництва, нового соціального середовища, умов праці та особливостей конкретної спеціальності. Старші Підлітки (8-9 кл.) - це період початкового формування життєвих планів, період розвитку професійного самопізнання. Основні завдання на даному етапі: сформулювати особистісний сенс вибору професії у юнаків, розвинути навички, співвіднести соціальні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми реальними можливостями. Ці завдання виконуються через подальше самопізнання, самоосвіту і самоосвіту, а також придбання оптимальних знань і умінь на науковій основі вибору професії в процесі вивчення спеціальних курсів [38]. Підліток починає усвідомлювати складність проблеми вибору, тому необхідно створити інформаційну основу для вирішення питання " ким я повинен бути?" профорієнтаційні працівники повинні усвідомлювати важливість всебічного вивчення особистості, так як цей період повинен завершитися формуванням професійного початкового плану, рекомендації педагогів будуть виправдані тільки за умови тривалого і всебічного вивчення динаміки розвитку особистості. Етап (10-11 класи) – період з'ясування соціального та професійного статусу. Основні завдання на даному етапі: сформулювати стійкий професійний інтерес, розвинути професійно важливі якості в обраному виді праці, виробити норми і цінності конкретного трудового колективу.

Ці завдання виконуються через поглиблене вивчення предметів, "тестування" на міцність, подальшу роботу з самопізнання, контроль і корекцію про-

фесійних планів, оцінку результатів, досягнень в обраній діяльності, самопідготовку до неї, саморозвиток. Це період формування морально-психологічної готовності до вибору професії [10; 50; 54]. Професійна спрямованість особистості продовжує вивчатися, проводиться діагностика. На підставі отриманих діагностичних даних робиться висновок про бажану групу професій і рівень готовності студентів до вирішення завдання вибору професії. Це період активної професійної діяльності. Необхідно навчити старшокласників "приміряти" професію, вносити зміни і коригувати професійні плани, вибирати програму самоосвіти. Професійне самовизначення як складний і тривалий процес узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних підстав не може бути зведено до єдиного акту вибору професії. Існує безліч форм і методів професійного самовизначення, різних на кожному етапі, з обов'язковим урахуванням вікових особливостей підлітків. Для того щоб профорієнтація в школі давала бажані результати, вона повинна бути безперервним процесом, здійснюваним в системі і складатися з ряду взаємопов'язаних етапів. Висновки: вибір професії-це важливий крок у житті кожної людини. Професія людини-це свого роду доля, тому варто витратити час на те, щоб спланувати її ретельно і заздалегідь. Для того щоб професійна орієнтація давала бажані результати, вона повинна бути безперервним процесом, здійснюваним в системі і складатися з ряду взаємопов'язаних етапів. Формувати у старшокласника особистісне почуття вибору професії, розвивати вміння, співвідносити соціальні цілі вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми реальними можливостями. Ці завдання вирішуються шляхом подальшого самопізнання, самоосвіти і саморозвитку, а також придбання оптимальних знань і умінь на науковій основі вибору професії в процесі вивчення спеціальних курсів. Це основна концепція профорієнтації та її системи в загальноосвітніх закладах [10; 24; 45; 50; 54].

В даний час випускники загальноосвітніх середніх навчальних закладів стикаються зі значною кількістю труднощів в процесі професійного самовизначення. Найчастіше це безпосередньо пов'язано з відсутністю у студентів будь-яких необхідних навичок. У процесі роботи зі студентами ми стикаємося з недостатньою психологічною готовністю до вибору життєвого шляху взагалі і професії зокрема. У багатьох студентів немає планів на майбутнє, немає цілей і немає можливості планувати свою діяльність.

Розвиток цих навичок Цілепокладання включає в себе два компоненти [16]:

- а) Актуалізація та структурування освітніх та професійних цілей студентів;
- б) навчання навичкам постановки цілей.

У житті людини поняття найближчого і віддаленого майбутнього грає не менш важливу роль. Або людина зіткнеться з несподіваними перешкодами, опиниться в підвішеному стані, або встане на роздоріжжі вибору, в залежності від ясності, ясності обраної мети і ретельного і аргументованого плану її досягнення.

Мета відіграє вирішальну роль у житті людини. Якщо ви ставите перед собою мету і не отримуєте задоволення від кінцевого результату, знайте, що Ви порушуєте свою природу, завдаєте собі біль або йдете неправильним шляхом. І з точки зору торгівлі. Радість, яку ви відчуваєте від подолання перешкод, - це сигнал, що ви дієте в правильному напрямку.

Тому головне в житті-вміти правильно вибрати мету, направити свою волю на її досягнення.

Що таке мета? Мета-це образ бажаного результату, спеціально оброблена мрія, підготовлена до виконання. Як і мрія, якісна мета повинна бути привабливою і надихаючою, але на відміну від мрії вона більш конкретна, деталізована, вимірна, визначена в часі і обов'язкова для досягнення.

Найважливіший крок-це постановка цілей. Якщо ви можете зосередитися на якійсь меті, то набагато легше знайти шляхи її досягнення. Це необхідно як в житті взагалі, так і в професійній діяльності зокрема.

На думку сучасних психологів, існує два типи цілей: [28; 32]

Глобальні цілі, тобто ті, які ви сподіваєтеся досягти протягом тривалого періоду часу.

Поточні цілі, тобто ті, для досягнення яких ви приймаєте конкретні рішення.

Поряд з навичками Цілепокладання дуже важливо формувати мотиви професійного самовизначення.

У цьому питанні хотілося б розкрити характерні особливості формування та розвитку мотиваційної сфери професійного самовизначення, запровадити етапи та орієнтири, шляхи та засоби її формування, а також відзначити особливості критеріїв формування готовності студентів до професійного самовизначення та їх показники готовності до професійного самовизначення. Традиційно під мотивацією розуміються мотиви, що викликають діяльність і визначають її спрямованість. Об'єкт діяльності - це її реальний мотив. Звичайно, воно може бути як реальним, так і ідеальним, як даними в сприйнятті, так і існуючим тільки в уяві, думки. Головне, що за цим завжди стоїть та чи інша потреба. Досвід, що є джерелом дії, його мотивацією, виступає в якості його мотиву. Мотивом завжди є переживання чогось особисто значущого для індивіда. [46]

Деякі мотиви, спонукаючи до діяльності, в той же час надають їй особистісний сенс. Ці мотиви називаються смислообразуючими. Інші, які співіснують з ними і грають роль мотивуючих факторів (позитивних або негативних) - іноді всепроникаючих емоційних, афективних-позбавлені смислообразующої функції. Умовно їх називають мотивами-стимулами.

Формування мотивації має два механізми [59]:

Перша з них полягає в тому, що Умови навчально-трудової діяльності і відносин, що формуються або свідомо організуються педагогом, актуалізують індивідуальні ситуативні мотивації, які при систематичній актуалізації поступово перетворюються в стійкі мотиваційні освіти. Це механізм формування знизу вгору.

Другий процес (механізм "зверху-вниз") полягає в засвоєнні учнями нав'язаних їм в готовому вигляді мотивів, цілей, ідеалів, змісту і спрямованості особистості, які за задумом педагога повинні бути сформовані і які підліток поступово змушений перетворювати з зовні понятих у внутрішньо прийняті і ефективні. (Повноцінне формування мотиваційної системи людини має включати обидва механізми).

Один з найбільш вражаючих парадоксів розвивається особистості - це унікальне подолання тимчасової диспропорції. Мотив (мета, прагнення, потреба, ідеал) фіксує бажане майбутнє стан реальності, яке ще не доступно.

Існує поняття "внутрішня мотивація" - це потреба в почутті впевненості у власних силах і намірах. На внутрішню мотивацію впливають такі умови або ситуації [14]:

- 1) внутрішня мотивація зменшується, коли причини(умови, події), що викликали цю мотивацію, переходять від внутрішньої до зовнішньої;
- 2) внутрішня мотивація підвищується разом з упевненістю в собі;
- 3) позитивний зворотний зв'язок (схвалення або похвала) підвищує внутрішню мотивацію у сильної статі і знижує її у слабкого, так як контролюючий аспект позитивного зворотного зв'язку відіграє велику роль для жінок, ніж для чоловіків.

Далі ми вводимо поняття " професійна мотивація " - це дія певних мотивів, що визначають вибір професії і довгострокове виконання обов'язків, пов'язаних з цією професією. Професійна мотивація динамічна, мінлива і являє собою безперервний процес, що протікає під постійним впливом об'єктивних і суб'

ективних факторів. Структура професійних мотивів може бути виявлена на різних етапах становлення (розвитку) професіонала: на рубежі вибору професії або спеціальності (зважаються всі плюси і мінуси, Плюси і мінуси пропонованої професії); в процесі роботи за обраною спеціальністю; при зміні місця роботи (переході з однієї роботи на іншу) [14].

Кожна людина потребує визнання інших і хоче, щоб його цінували, шукає схвалення, любові і незалежності. Один із способів домогтися цього-вибрати професію, яка б виділяла його в очах оточуючих і приносила йому емоційне задоволення. Прагнення до досягнення великих успіхів у професійній діяльності є наслідком високого рівня самооцінки і сприяє встановленню самоповаги. У юнацькому пошуку індивідуальності і самозадоволення дуже сильна мотивація "вибрати професію", що сприяє реалізації особистості.

Іноді немає раціонального вибору професії як такої. Підлітки просто беруться за першу-ліпшу роботу, яка добре оплачується, яку рекомендують друзі, і це може бути єдине місце, де вони були найняті або про яке знають. У цьому випадку вибір професії швидше випадковий, ніж усвідомлений.

Навіть при найсприятливіших обставинах вибір професії стає все більш важким завданням, оскільки саме суспільство стає все більш складним. Якщо підліток не розуміє, який вид діяльності йому найбільш підходить, яка робота принесе йому найбільше задоволення, в якій він зможе реалізувати себе, то професійна непрактичність відіб'ється в ще більшій невдачі в розвитку власної особистості. У певному сенсі це означає невдачу в житті.

Говорячи про професійне самовизначення та вибір професії учнів 8-11 класів, слід зазначити, що існують певні критерії та їх особливості у формуванні готовності старшокласників до професійного самовизначення. Проявами критеріїв сформованості готовності до професійного самовизначення старшокласників є [21]:

Когнітивна-ступінь розуміння студентами індивідуальних психофізіологічних якостей;

ступінь ознайомлення зі змістом визначається професійною діяльністю;
ступінь обізнаності про можливість отримання консультацій від профорієнтаційних фахівців про способи отримання необхідної освіти, місце роботи;
мотиваційно-потребнісний-характер мотивації та діяльності студентів; усвідомлення особистісної та соціальної значущості майбутньої професії;
зв'язок інтересів з ціннісними орієнтаціями; інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги.

діяльнісно-практична-вміння студентів співвідносити свої індивідуальні особливості та професійні вимоги з даною професією; знання основних прийомів роботи.

Доведено, що існує прямий зв'язок між критеріями професійної готовності та самоосвітою, самопізнанням, самореалізацією (блоками стратегій професійного самовизначення). Так, наприклад, при самопізнанні себе у студента проявляється мотиваційно-потребний критерій формування готовності до професійного самовизначення, а також в цьому поєднанні проявляються певні показники ефективності.

Головне в профорієнтації - це її психологічний супровід, який поєднує в собі різні форми і методи професійної діагностики і різні професійні консультації.

Для професійної діагностики особистості студента використовуються наступні методи і форми роботи[9; 15; 19; 36; 54 та інші]:

1. спостереження. Вона може бути прямою (є прямі зв'язки між дослідником і спостережуваною особою) або непрямую (є посередник між дослідником і спостережуваною особою). Спостереження також може бути відкритим (людина знає, що за ним ведеться спостереження), прихованим (здійснюється технічними засобами і людина не знає, що за ним ведеться спостереження), включеним і не включеним, короткостроковим і довгостроковим, безперервним і дискретним (переривчастим), монографічним і вузьким.

2. аналіз документів і бізнес-результатів:

- особистий файл;
- результати медичних оглядів;
- класний журнал;
- творчі роботи, ремесла тощо.

3. аналіз практичних дій учнів в школі, громадських місцях, в сім'ї. Підведення підсумків реалізації життєвих планів випускників шкіл.

Метод обстеження. Вона не універсальна і має ряд недоліків. Цей метод кілька суб'єктивний, так як на його результати, по-перше, неминуче впливають вплив особи, яка проводить опитування, елементи суб'єктивізму респондентів, а по-друге, часто помилкові дані можуть бути отримані від його невмілого використання. У той же час слід зазначити, що не завжди доцільно і можливо звертатися за анкетуванням до студентів (особливо молодших). Ви ніколи не повинні зловживати проведенням анкетного опитування.

Вони повинні характеризуватися тематичною спрямованістю. Вони можуть проводитися як з самими учнями, так і з вчителями, класними керівниками, завучами, директорами шкіл, батьками і т. д.

Педагогічний експеримент. Вона може здійснюватися в природних умовах освітнього процесу. Педагогічний експеримент може бути використаний для вивчення ефективності тих чи інших методів і форм профорієнтаційної роботи. В експерименті використовуються спостереження, бесіди, анкети і т. д.

Метод порівняння. Результати експерименту аналізуються шляхом порівняння. У зв'язку з цим Експериментальна і контрольна групи студентів були попередньо визначені. Експериментальні групи проводять експериментальну роботу з досліджуваного питання. У контрольних групах робота організована у звичній, вже існуючій формі.

За результатами професійної діагностики можна проводити професійні консультації. Професійна консультація спрямована на встановлення відповідності індивідуальних психологічних і особистісних особливостей конкретним вимогам конкретної професії.

Існують такі типи консультацій:

сертифікат, під час якого студенти з'ясовують канали працевлаштування; діагностична, спрямована на вивчення особистості, інтересів, здібностей з метою виявлення відповідності обраної або близької їй професії;

медичний, спрямований на виявлення стану здоров'я підлітка, його фізичного стану щодо обраної професії тощо.

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що профорієнтація передбачає велику та трудомістку роботу. Він складається з багатьох компонентів:

1. Навички цілепокладання та мотиви самовизначення є початковим етапом формування структури освітніх та професійних цілей студентів, самовизначення систематизує дії молоді при самоаналізі, самопізнанні та самооцінці їх здібності та цінності, а також можливості навчання

2. Розкриття складності професійного самовизначення та реалізація концепції важливості саморегуляції у професійному виборі впливають на більш ретельне та поглиблене вивчення всього матеріалу, пов'язаного з профорієнтацією.

3. Психологічна підтримка профорієнтації як кінцевого результату всіх видів діяльності, що показують кінцевий результат роботи.

Вибір професії - важливий крок у житті кожного. Професія людини - це своєрідна доля, тому варто витратити час на її ретельне та попереднє планування.

Щоб профорієнтація давала бажані результати, це повинен бути безперервний процес у системі, що складається з ряду взаємопов'язаних етапів. Формувати в учнів особисте почуття вибору професії, розвивати навички, співвідносити соціальні цілі вибору сфери діяльності з їх ідеалами, уявленнями про цінності з їх реальними можливостями. Ці завдання виконуються шляхом подальшого самопізнання, самоосвіти та оволодіння оптималь-

ними знаннями, навичками на науковій основі вибору професії в процесі вивчення спецкурсів. Це основна концепція профорієнтації та її система в загальноосвітніх школах.

Профорієнтаційна робота зі старшокласниками не може бути окремим напрямком, вона проводиться систематично і тісно пов'язана з усією виховною роботою школи. Профорієнтація є невід'ємною частиною всієї навчальної роботи і повинна відігравати важливу роль у всіх освітніх програмах школи, у всіх позакласних та позакласних заходах.

У юнацькому віці, формується готовність до вибору професії. Чим раніше зацікавленість, тим більше можливостей формувати свідомий інтерес учня до майбутньої діяльності. Цьому сприяє виявлення психологічних пухлин у юнацькому віці, необхідність профвизначення.

Виконуючи профорієнтаційні завдання в роботі зі старшокласниками, необхідно надати допомогу у виявленні професійних нахилів учнів та учнів, які беруть участь у різних формах позакласної роботи для розвитку інтересів, залучати учнів до шкільної діяльності з метою підготовки до свідомого вибору професії.

Основним змістом професійної роботи зі старшокласниками є формування свідомого вибору, розвиток професійно значущих якостей, активної життєвої позиції особистості у виборчих професіях.

Таким чином, профорієнтація в загальноосвітніх школах - це науково обґрунтована система діяльності, що сприяє професійному самовизначенню та формуванню майбутніх фахівців, що містить зміст, що приносить найбільшу користь для них самих та суспільства, а також скасовує професійну діяльність їх організацій та можливості. приєднатися та бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Висновки до розділу 1.

Отже, підлітковий та юнацький вік - це певні етапи дозрівання та розвитку людини, які лежать між дитинством та дорослим життям. Слово "молодість" відноситься до фази залежного дитинства до відповідального та самостійного дорослого життя, яке передбачає, з одного боку, завершення фізичного, а з іншого - досягнення соціальної зрілості.

Професійне самовизначення для молоді - це складний і тривалий процес, який охоплює значний період життя. Підліткам слід орієнтуватися в різних професіях, але це непросто, оскільки в основі ставлення до професії часто лежить не їх власний досвід, а чужий, тобто отриманий від батьків, друзів, знайомих тощо.

Крім того, потрібно правильно оцінити свої власні можливості - рівень навчальної підготовки, здоров'я, матеріальні умови сім'ї, і головне - свої здібності і схильності.

У кожній професії є свої особливості. Якщо людина не володіє особистими якостями, які вважаються професійно важливими для цієї професії, то і бути успішним в рамках даної спеціальності він не зможе.

Для випускника, як майбутнього фахівця, дуже важливо розібратися в тому, якими професійно важливими якостями повинна володіти його особистість, щоб максимально правильно для себе вибрати свою майбутню професію.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Організація і методи дослідження професійного самовизначення

Для проведення емпіричного дослідження нами була обрана Косівщинська ЗЗСО I-III ступені ім.Л.Українки та в якості респондентів були учні 9 та 11 класів. Виходячи з мети та завдань дослідження нами були обрані методики які б надали достатньої інформації щодо психологічних особливостей самовизначення старшокласників і тому більш точніше допомогли учням зрозуміти свій майбутній професійний «шлях».

В ході експериментального дослідження нами було використано чотири методики:

1. «Професійна спрямованість» Дж.Голланд
2. «Квадрат інтересів» Є.О.Клімов
3. «КОЗ» (комунікативні і організаторські здібності) Б.О.Федоришин
4. «Тип темпераменту» Г.Ю.Айзенк

Надамо стислі характеристики цих методик.

Методика «Професійна спрямованість» (за Дж.Голландом)

Мета: виявлення професійне самовизначення учнів 9 класу.

Інструкція із застосування методики: учням запропоновується бланк з 43 парами професій але з кожної пари треба обрати одну найбільш приємну.

Опис професійних видів:

РЕАЛІСТИЧНИЙ (Р). Сюди входять люди, які дивляться на все реалістично (краще мати синицю в руках, ніж журавля в небі). Це чоловічий, емоційно-стійкий тип. Його представники займаються конкретними предметами та їх практичним використанням: речами, інструкціями, тваринами, машинами. Вони люблять обирати професії механіка, електрика, інженера, агронома, садівника, водія тощо.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ (І). Люди, які належать до цього типу, більш творчі і цінують розумову працю. Їх відрізняють від інших такі якості, як допитливість, аналітичність, раціональність, незалежність, пунктуальність, методичність і точність, вони мають добре розвинене абстрактне мислення. Але вони в основному закриті і не можуть бути лідером. Перевага віддається науковим професіям (ботанік, астроном, фізик, математик тощо).

СОЦІАЛЬНИЙ (С). Це дуже контактні люди. Найчастіше вони ставлять цілі та завдання для встановлення тісного контакту із соціальним середовищем. Риси їх характеру: соціальність, людяність, жіночність, бажання навчати та виховувати. Вони активні, незалежні, хоча завжди здатні адаптуватися. Насолоджуйтесь заходами, які допомагають іншим людям. Вони товариські та виявляють організаторські здібності. Тому в класі вони віддають перевагу навчанню та лікуванню, вибираючи такі професії, як лікар, вчитель, психолог, декоратор, бармен. Коли виникають конфлікти, покладайтесь на емоції та навички спілкування.

КОНВЕНЦІЙНИЙ (К). До цього типу належать люди, орієнтовані на цілі, завдання та цінності. Вони віддають перевагу професіям, які передбачають обчислення та маніпулювання цифрами, символами, їх просте відтворення, тобто канцтовари, такі як поліграфія, бухгалтерія, економіка. Вони мають більш розвинені математичні здібності. Вони вміють спілкуватися. Вони не вміють їх організувати та керувати ними.

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ (Р). Людина цього типу ставлять перед собою цілі та завдання, що дають можливість проявити ентузіазм, домінування, енергію, усвідомити любов до пригод. Перевага віддається керівництву, повноваженням, наприклад, керівникові, директору, товарознавцю, судді, журналісту. Уникайте одноманітної праці, не любите ручну працю. Вони малорухливі, але у них слабо розвинена стійкість уваги та її концентрація, не здатні до наукової діяльності.

ХУДОЖНИЙ (А). До цього типу належать люди, які відокремлені від чітких конкретних проблем та видів діяльності. Вже в молодості вони мають високий ідеал життя. Вони відрізняються тим, що підкреслюють фактичне «Я». Віддає перевагу творчій діяльності - музиці, живопису, літературній роботі, фотографії тощо.

Методика «Квадрат інтересів» (за Є. Клімовим)

Мета: виявити професійні інтереси учнів.

Інструкція з використання техніки: перед учнями форма, розділена на квадрати. На кожному квадраті чотири професії. Потрібно залишити на кожному квадраті ту професію, яка його найбільше цікавить, а всі інші видалити. А тепер давайте розглянемо колонку I. Залишиється п'ять професій. Вибераємо ту, яка найбільше цікавить учня, і поставте 5 балів на маленькому квадратику, який знаходиться в лівому нижньому куті великого квадрата, де написана ця професія. Тоді дивимося на чотири професії, що залишилися. Яка з них подобається студенту, повинен поставити 4 бали на маленькому квадратику. Оцініть інші три професії подібним чином - 3, 2 або 1. Потім виконайте те ж саме для професій у графах II, III, IV, V. Тепер нам потрібно розглянути професії у рядках VI, VII, VIII, IX та X, які горизонтально. Студентам необхідно ще раз оцінити їх, але тепер уже по горизонталі та оцінити за допомогою 5 балів професію, яка найбільше подобається студенту, 4 - професію, яку буде обрано згідно з другою анкетой тощо. Оцінка повинна бути розміщена у трикутнику у верхньому правому куті кожного квадрата. Робити це слід послідовно, починаючи з VI ряду. Переконайтесь, що кожен рядок має оцінку 5, 4, 3, 2, 1.

Ключ до розшифровки представлений у табл. 2.1 «Квадрат інтересів».

Таблиця 2.1

Ключ до методики «Квадрат інтересів» Є. О. Клімова

Л	Т	П	З	Х
Т	П	З	Х	Л
П	З	Х	Л	Т
З	Х	Л	Т	П

Х	Л	Т	П	З
---	---	---	---	---

На ній показано групи професій, які представлені в кожному квадраті цієї таблиці, символи - букви. Потім потрібно скласти всі бали, записані учнями, у квадрати, позначені літерою "л", а отриману суму записати в таблицю. 2.2

Таблиця 2.2

Підсумкова таблиця методики «Квадрат інтересів» Є. О. Клімова

Тип професій	Л	Т	П	З	Х
Кількість балів					

Потім додайте точки до квадратів, позначених літерою «Т», і запишіть у цю таблицю. Зробіть те ж саме з рештою очок. Порівняйте кількість балів, записану в таблиці під кожною буквою. Напроти одного з літер в анкеті зафіксовано найбільшу кількість балів. Отже, ця група професій дуже цікава для студента. Ви також можете побачити, яка група студентів посідає друге місце за балами.

Професії першого типу є інші люди. Тому їх називали професіями типу "людина - людина". Професії цього типу пред'являють високі вимоги до таких якостей працівника, як здатність встановлювати і підтримувати ділові контакти, розуміти стан людей, впливати на оточуючих, виявляти витримку, спокій і доброзичливість, володіння мовою. До таких професій, як "людина-людина", належать професії, пов'язані з медичним обслуговуванням та правовим захистом: лікар, медсестра, фельдшер, вчитель, психолог, клерк, губернатор, менеджер, продавець, офіціант, рекламний агент, експедитор, юрист, слідчий, ДАІ інспектор та ін.

Тип «людина-технік» професії, пов'язані зі створенням, монтажем, та введенням в експлуатацію технічних пристроїв, ремонтом обладнання. До типу «людина-технік» належать такі професії, як: газоелектричний зварювальник, слюсар, монтажник, машиніст, технолог тощо.

Тип «людської знакової системи» професії, пов'язані з текстами, з цифрами і таблицями, з малюнками. Професії цього типу вимагають від людини здатності абстрактно мислити, оперувати цифрами, тривалої і стійкої концентрації, наполегливості.

Тип " людина-знакова система" включає такі професії: бухгалтер, маркетолог, геодезист, телефонний податковий інспектор, кресляр та інші.

Тип «людина-художній образ» передбачає професії, пов'язані з творчістю, дизайном, створінням. Людина в професіях цього типу вимагає розвинутого художнього смаку, насиченої та живої уяви. До цього типу належать професії: художник, різак, ювелір, дизайнер, архітектор, перукар, візажист, декоратор ,актор тощо.

Тип "людина-природа" включає такі професії, пов'язані з навчанням природи, з доглядом за рослинами і тваринами. До цього типу ми можемо віднести такі професії, як: мікробіолог, геолог, овочівник, орнітолог, зоотехнік, ветеринар, еколог, агрохімік, меліоратор, лісничий та інші.

Методика: дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1) по Б. О. Федорішену.

Мета дослідження: виявити рівень комунікативних та організаторських здібностей та їх відповідність вимогам майбутньої професії, обраної підлітками.

Учні, у яких оцінка «1», у них дуже низький рівень комунікативної або організаційної діяльності.

У учнів, у яких оцінка «2», у них рівень нижче середнього. Вони не хочуть спілкуватися, почувають себе невпевнено в компанії малознайомих людей, важко сходяться з людьми, мають труднощі із зображенням. Вони не приймають самостійних рішень.

Ті, хто отримав оцінку «3», у них середній рівень комунікативних чи організаційних тенденцій. Люди з таким прагнуть спілкуватися з людьми, не обмежувати коло власних знайомих, мають свою думку.

Ті, хто отримав оцінку «4», класифікуються як група з високим рівнем комунікативних або організаційних тенденцій. Вони швидко знаходять друзів, не губляться в нових обставинах, здатні на допомогу, проявляють ініціативу, беруть активну участь у публічних заходах.

Ті, хто отримав оцінку "5", мають дуже високий рівень цих тенденцій. Вони потребують відповідної діяльності і активно до цього прагнуть. Швидка орієнтація у складних ситуаціях, легкість поведінки в новому колективі, ініціативність, прагнення до самостійних рішень, відстоювання власної думки, вимагання її прийняття - все це їм властиво. Вони можуть оживити компанію незнайомця, закохатися, влаштувати різноманітні розваги, наполегливі у заходах, які їх приваблюють. Вони прагнуть задовольнити потребу у спілкуванні та організаційній діяльності.

Методика: дослідження типу темпераменту по Г. Ю. Айзенку

Ціль дослідження: виявити тип темпераменту старшокласників.

Інструкція із застосування методики: учням задається низка питань про особливості поведінки людини. Якщо учень погоджується з запитанням, він поставить знак "+". Якщо ні, знак "-". Відповідати треба швидко на всі запитання, не пропускайте жодного.

Дешифратор до бланку відповідей

1. Екстраверсія /Е/.

„Так” - 1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57

„Ні” - 6, 33, 51, 55, 59.

2. Нейротизм /Н/.

„Ні” - 2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58, 60.

3. Правдивість.

„Так” - 8, 16, 24, 28, 36, 44.

„Ні” - 4, 12, 20, 32, 40, 48.

Якщо загальна сума співпадань у першій шкалі перевищує 12, то це виражений екстраверт, якщо менше - інтроверт.

Таблиця 2.3

Розрахункова шкала визначення інтроверсії та екстраверсії у старшокласників

Інтроверсія		Екстраверсія	
Значна	Помірна	Значна	Помірна
1-7	8-11	12-18	19- 24

Підрахувавши кількість співпадань, визначаємо рівень нейротизму. Якщо їх більше 14, то можна вважати, що особа емоційно нестійка.

Розрахункова шкала визначення емоційної стабільності у старшокласників можна подивитись у додатках.

2.2. Результати емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників

Показники схильності учнів Косівщинська ЗЗСО І-ІІІ ступені ім.Л.Українки 9 класу до різних типів професійної діяльності, що визначалася за методикою Дж.Голланда представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Схильність старшокласників до типу професійної спрямованості за методикою « Професійна спрямованість» Дж.Голланда.

№	Тип професійної спрямованості	%
---	-------------------------------	---

1	Реалістичний	14%
2	Інтелектуальний	7%
3	Соціальний	17%
4	Артистичний	12%
5	Підприємницький	27%
6	Конвенційний	23%

Як видно, результати дослідження показали, що серед учнів переважає підприємницький (27%) та конвенційний тип професійної спрямованості (23%). Для підприємницького типу притаманні такі риси як винахідливість, швидка орієнтація в складній ситуації, схильність до самостійного прийняття рішень, соціальна активність, лідерство. Професії: бізнесмен, брокер, спеціаліст з реклами, організатор подорожей, страховий агент, телерепортер, менеджер, журналіст, дипломат та інші. Конвенційний тип характеризується вирішенням завдань, що вимагають здібностей до обробки конкретної рутинної нумеральної інформації. Це в основному робота з документами, цифрами, фактами. Робота вимагає ретельності, точності. Професії: бухгалтер, ревізор, податковий інспектор, фінансист, працівник банку, статист та ін.

Найменший ступінь схильності респонденти виявили до інтелектуального професійного середовища – заняття, що вимагають посидючості чи значної концентрації уваги.

Для учнів 11 класу були використані наступні методики:

Методика «Квадрат інтересів» Є.О.Клімов;

Методика «КОЗ» (комунікативні і організаторські здібності) Б.О.Федоришин;

Методика «Тип темпераменту» Г.Ю.Айзенк.

В даному випадку завданням діагностики є визначення взаємозв'язку наявних у опитантів інтересів їхніх комунікативних та організаторських здібностей і типу темпераменту.

У відповідності до мети експериментального дослідження виявлялась схильність старшокласників до різних типів професії за методикою «Карта інтересів» Є,О,Клімова. Результати цього дослідження представлені у табл.2.5.

Таблиця 2.5

Схильність старшокласників до тип професій за методикою «Карта інтересів» Є.О.Клімова (за балами)

№ з/п	Прізвище, ім'я учня	Типи професій				
		Л - Л	Л - Т	Л - П	Л - З	Л - Х
1	Б. Д.	37	32	26	23	26
2	В.А.	38	24	21	28	40
3	В.В.	29	35	36	20	26
4	Д.В.	38	24	28	26	39
5	З.М.	30	36	29	30	19
6	З.Д.	34	44	29	22	19
7	К.Д.	37	20	17	27	44
8	К.С.	42	20	32	20	41
9	Л.Р.	36	33	34	24	26
10	Л.А.	46	15	27	38	24
11	Л.В.	33	30	32	16	39
12	М.В.	18	16	43	31	22
13	М.С.	35	32	28	32	23
14	Т.В.	34	32	23	37	24
15	Х.Б.	36	33	31	27	19
16	Ю.К.	40	24	28	29	27

Узагальнюючі результати у табл. 2.5 мають такий рейтинговий розподіл типів професій:

«Людина – людина» - у 13 учнів або 81% цей тип займає перше і друге місце;

«Людина – художній образ» - у 5 учнів або 31% цей тип професій стоїть на першому (4 учні) і другому місцях;

«Людина – природа» - у 3 учнів або 19% цей тип професій займає перше і друге місце;

«Людина – техніка» - у 6 учнів або 38% цей тип професії стоїть на першому і другому місцях;

«Людина – знакова система» - у 4 учнів або 25% цей тип професій стоїть на першому і другому місцях.

Висновки:

Найнижчий рейтинг мають два типи професій:

«Людина – природа» у 6 учнів або 38% цей тип професій займає переважно п'яте і четверте місце;

«Людина – знакова система» у 7 учнів або 43% цей тип професії займає четверте і п'яте місця.

Найбільш бажаними для учнів класу є професії, які відносяться до типу і «Людина – людина», «Людина – техніка», «Людина – художній образ»

Це вказує на те, що учні, які будуть зорієнтовані на вибір професії відповідно до даних типів професій повинні володіти:

в першому випадку - комунікативними та організаторськими здібностями; в другому випадку - гарною координацією рухів; точним зоровим, слуховим, вібраційним і кінестетичним сприйняттям; розвиненим технічним і творчим мисленням і увагою; умінням переключати і концентрувати увагу; спостережливостю;

стосовно третього типу, то учні повинні мати добре розвинену творчу уяву, вмiти нестандартно мислити i приймати нестандартнi рiшення.

Наступною метою експериментального дослiдження є визначення ступеню проявiв комунікативних та організаторських здібностей за методикою «Комунікативні та організаторські здібності» Б.О.Федоришина яка представлена у табл.2.6.

Таблиця 2.6

**Рiвень комунікативних та організаторських здібностей
старшокласникiв за методикою «КОЗ» Б.О.Федоришина (за балами)**

з/п	учня	комунікативних здібностей					організаторських здібностей				
		Н	НС	С	В	ДВ	Н	НС	С	В	ДВ
1	Б. Д.					+			+		
2	В.А.				+					+	
3	В.В.					+			+		
4	Д.В.				+					+	
5	З.М.				+					+	
6	З.Д.				+				+		
7	К.Д.				+					+	
8	К.С.					+				+	
9	Л.Р.					+					+
10	Л.А.			+							+
11	Л.В.					+				+	
12	М.В.					+			+		
13	М.С.			+					+		
14	Т.В.					+			+		
15	Х.Б.				+				+		
16	Ю.К.					+				+	

Н – низький рівень

НС – нижче середнього

С – середній

В – високий

ДВ – дуже високий

Результати обстеження:

Узагальнюючі результати табл. 2.7 рівнів проявів схильностей до комунікативної діяльності мають такий розподіл:

низький рівень прояву – відсутні;

рівень нижче середнього – відсутні;

середній рівень прояву – 2 учнів (Л. А., М. С.);

високий рівень прояву – 5 учнів (В. А., Д. В., З. М., З. Д., К.Д.,Х. Б.);

дуже високий рівень прояву – 8 учнів (Б. Д., В. В., К. С., Л. Р., Л. В., М. В., Т. В., Ю. К.)

Узагальнюючі результати рівнів проявів схильностей до організаторської діяльності мають такий розподіл:

низький рівень прояву – відсутні;

рівень нижче середнього – відсутні;

середній рівень прояву – 7 учнів (Б. Д. В. В., З. Д., М. В., М. С., Т. В., Х. Б.);

високий рівень прояву – 7 учнів (В. А., Д. В., З. М., К. Д., К. С., Л. В., Ю. К.);

дуже високий рівень прояву – 2 учнів (Л. Р., Л. А.)

Висновки:

Стосовно комунікативних схильностей, то домінуючим для класу, а саме для 81% учнів є високий і дуже високий рівні їх прояву.

Вони швидко знаходять собі друзів, не губляться в нових обставинах, невимушено ведуть себе в новому колективі, постійно розширюють коло знайомств, допомагають близьким та друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні.

Для даної категорії учнів (В. А., Д. В., З. М., З. Д., Х. Б., Б. Д., В. В., К. С., Л. Р., Л. В., М. В., Т. В., Ю. К.) більш бажаною сферою для вибору професії є «людина-людина», яка саме потребує від учнів достатнього рівня розвитку комунікативних здібностей.

Стосовно організаторських схильностей, то домінуючим для класу, а саме для 88% учнів є високий і дуже високий рівні їх прояву.

Ініціативні, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким та друзям, із задоволенням беруть участь у громадських заходах, здатні самостійно приймати рішення у важкій ситуації, відстоювати власну думку. Можуть легко внести позбавлення в незнайому компанію, люблять влаштувати різні розваги, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює.

Для даної категорії учнів (В. А., Д. В., З. М., К. Д., К. С., Л. В., Ю. К., Л. Р., Л. А.) найбільш бажаною є сфера «людина-людина», «людина-художній образ»

Наступною метою було дослідження типу темпераменту у старшокласників, за методикою «Тип темпераменту» Г.Ю.Айзенка. Результати цього дослідження були представлені у табл.2.7.

Таблиця 2.7

**Тип темпераменту старшокласників за методикою Г.Ю.Айзенка
(за балами)**

№ з/п	Прізвище, ім'я учня	Тип темпераменту та ступінь його прояву (сп)							
		С	сп	Х	сп	Ф	сп	М	сп
1	Б. Д.	12	в	10	с	9		5	
2	В.А.	9	в	17	д	4		0	
3	В.В.	8		13	д	10	в	0	

4	Д.В.	17	д	13	с	4		11	
5	З.М.	8		14	д	9	с	4	
6	З.Д.	14	в	9	с	9	с	7	
7	К.Д.	16	в	13	в	4		8	
8	К.С.	12	д	15	д	3		0	
9	Л.Р.	12	в	11	в	11	в	3	
10	Л.А.	15	в	11	с	9		4	
11	Л.В.	11	с	11	с	11	с	5	
12	М.В.	9		14	д	10	с	2	
13	М.С.	9	в	11	д	4		1	
14	Т.В.	9		12	в	11	с	8	
15	Х.Б.	10		16	в	11	с	6	
16	Ю.К.	15	в	15	в	4		7	

Результати обстеження:

Узагальнюючі результати табл. 2.8 мають такий розподіл типів температу:

сангвінік: домінуючий ступінь вираженості характерний для 2 учнів – Д. В., К. С.;

високий для 8 учнів – Б. Д., В. А., З. Д., К. Д., Л. Р., Л. А., М. С., Ю. К.

холерик: домінуючий ступінь вираженості характерний для 6 учнів - В. А., В. В., З. М., К. С., М. С., М. В.;

високий ступінь вираженості характерний для 5 учнів – К. Д., Л. Р., Т. В., Х. Б., Ю. К.

флегматик: домінуючий ступінь вираженості відсутній;

високий ступінь вираженості характерний для В. В., Л. Р.

середній ступінь вираженості характерний для таких учнів: З. М., З. Д., Л. В., М. В., Т. В., Х. Б.

меланхолік: прояви даного типу у домінуючому і високому ступені вираженості не виявлено у жодного з учнів класу

Висновки:

Більше третини учнів класу 6 або 38% мають змішаний тип темпераменту, який поєднує сангвініка і холерика у високому і домінуючому ступені вираженості: К. Д., К. С., Л. Р., М. С., Ю. К.

По змішаному типу сангвінік-холерик зі ступенем вираженості домінуючий – середній або високий-середній відповідно маємо 4-х учнів – Б. Д., Д. В., З. Д., Л. А.

По змішаному типу холерик – флегматик зі ступенем вираженості домінуючий – високий, високий – високий виділяються двоє учнів – В. В. і Л. Р. По цьому ж типу, але зі ступенем вираженості домінуючий – середній та високий – середній виділяються З. М., З. Д., М. В., Т. В., Х. Б.

Зведемо результати всіх досліджень до загальної таблиці. Розглянемо як співвідносяться результати проведених методик. Ці дані представлені у табл.2.8.

Таблиця 2.8

Зведення результатів використаних методик по сташокласникам.

№	Прізвище, ім'я	Типи професій	Рівень комунікативних здібностей	Рівень організаційних здібностей	Тип темпераменту
1	Б. Д.	Л-Л	ДВ	С	С
2	В.А.	Л-Х	В	В	Х
3	В.В.	Л-П	ДВ	С	Х
4	Д.В.	Л-Х	В	В	С
5	З.М.	Л-Т	В	В	Х
6	З.Д.	Л-Т	В	В	С

7	К.Д.	Л-Х	В	В	С
8	К.С.	Л-Л	ДВ	В	Х
9	Л.Р.	Л-Л	ДВ	ДВ	С
10	Л.А.	Л-Л	С	ДВ	С
11	Л.В.	Л-Х	ДВ	В	С
12	М.В.	Л-П	ДВ	С	Х
13	М.С.	Л-Л	С	С	Х
14	Т.В.	Л-З	ДВ	С	Х
15	Х.Б.	Л-Л	В	С	Х
16	Ю.К.	Л-Л	ДВ	В	Х

Тепер наведені дані перекомбінуємо у відповідності до типу професій.

Результати представлені у табл.2.9.

Таблиця 2.9

Зведення результатів старшокласників по типу професій

	Прізвище, ім'я	Типи професій	Рівень комунікативних здібностей	Рівень організаторських здібностей	Тип темпераменту
1	Б. Д.	Л-Л	ДВ	С	С

9	К.С.	Л-Л	ДВ	В	Х
10	Л.Р.	Л-Л	ДВ	ДВ	С
11	Л.А.	Л-Л	С	ДВ	С
16	Х.Б.	Л-Л	В	С	Х
14	М.С.	Л-Л	С	С	Х
17	Ю.К.	Л-Л	ДВ	В	Х
2	В.А.	Л-Х	В	В	Х
5	Д.В.	Л-Х	В	В	С
8	К.Д.	Л-Х	Н	В	С
12	Л.В.	Л-Х	ДВ	В	С
13	М.В.	Л-П	ДВ	С	Х
3	В.В.	Л-П	ДВ	С	Х
6	З.М.	Л-Т	В	В	Х
7	З.Д.	Л-Т	В	В	С
15	Т.В.	Л-З	ДВ	С	Х

Як ми бачимо у табл. 2.10 з усіх досліджувальних по типу професій:

«людина-людина» - 7 учнів це 43%;

«людина – художній образ» - 4 учня це 25%;

«людина – природа» -2 учня це 12,5%;

«людина – техніка» - 2 учня це 12,5%;

«людина – знакова система» - 1 учень це 7%

Згідно табл.2.10 з'ясуємо який за типом професії рівень комунікативних та організаторських здібностей та тип темпераменту учнів Косівщинської школи .

Таблиця 2.10

Співвідношення комунікативних та організаторських здібностей та типу темпераменту

	Рівень комунікативних здібностей				Рівень організаторських здібностей			Тип темпераменту	
	Н	С	В	ДВ	С	В	ДВ	Х	С
Л-Л		28,6	14,3	57,1	42,8	28,6	28,6	57,1	42,9
Л-Х	25,0		50,0	25,0		100		25,0	75,5
Л-П				100	100			100	
Л-Т			100			100		50,0	50,0
Л-З				100	100			100	

Учні з типом професії :

«людина-людина» - мають дуже високі комунікативні здібності та середні організаторські здібності. Їм властивий тип темпераменту - холерик.

«людина-художній образ»- мають високі комунікативні та організаторські здібності. Їм властивий тип темперамент – сангвінік.

«людина-природа»-мають дуже високі комунікативні та середні організаторські здібності. Їм властивий тип темпераменту – холерик.

«людина-техніка»-мають високі комунікативні та організаторські здібності. Їм властивий тип темперамент – сангвінік та холерик.

«людина – знакова система»- мають дуже високі комунікативні та середні організаторські здібності. Їм властивий тип темпераменту – холерик.

Виходячи з усіх результатів зробимо коротку характеристику по кожному учню Косівщинської школи.

Б.Д.

Найбільш виражені – дуже високі комунікативні та середні організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина – знакова система

В.А.

Найбільш виражені є високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина – художній образ»

Найменша схильність до типу професій «людина-природа»

В.В.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та середні організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-природа»

Найменша схильність до типу професій «людина – знакова система»

Д.В.

Найбільш виражені є високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина – художній образ

Найменша схильність до типу професій «людина-техніка»

З.М.

Найбільш виражені є високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-техніка»

Найменша схильність до типу професій «людина – художній образ»

З.Д.

Найбільш виражені є високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина-техніка»

Найменша схильність до типу професій «людина – художній образ»

К.Д.

Найбільш виражені є високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина – художній образ»

Найменша схильність до типу професій «людина-природа»

К.С.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та високі організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина – знакова система»

Л.Р.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина-природа»

Л.А.

Найбільш виражені є середні комунікативні та дуже високі організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина – художній образ»

Л.В.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: сангвінік

Виражена схильність до типу професій «людина – художній образ»

Найменша схильність до типу професій «людина – знакова система»

М.В.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та середні організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-природа»

Найменша схильність до типу професій «людина-техніка»

М.С.

Найбільш виражені середні комунікативні та організаторські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина – художній образ»

Т.В.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та середні організа-
торські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина – знакова система»

Найменша схильність до типу професій «людина-природа»

Х.Б.

Найбільш виражені є високі комунікативні та середні організа-
торські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина – художній образ»

Ю.К.

Найбільш виражені є дуже високі комунікативні та високі організа-
торські здібності.

Тип темпераменту: холерик

Виражена схильність до типу професій «людина-людина»

Найменша схильність до типу професій «людина-техніка»

2.3 Рекомендації до оптимізації професійного самовизначення старшок- ласників

Практичні рекомендації по результатам дослідження

Рекомендації педагогам

Робота педагогів з оптимізації професійного самовизначення старшоклас-
ників має включати в себе:

1) факультативи, присвячені плануванню професійних і життєвих перспе-
ктив, де школярів повинні навчити як це краще (грамотніше) зробити, як оріє-
нтуватися в різних ситуаціях життєвого і професійного вибору;

2) індивідуальну роботу зі старшокласниками, що вимагають особливого ставлення і уваги.

Педагоги повинні допомогти старшокласникам за такими напрямками:

- визначення інтересів, можливостей і здібностей учнів;
- формування внутрішньої мотивації до професійної діяльності;
- виявлення та вирішення проблем, пов'язаних з вибором профільної програми навчання.

Рекомендації адміністрації загальноосвітньої школи

Рекомендації адміністрації загальноосвітньої школи щодо оптимізації професійного самовизначення старшокласників припускають:

- посилення інтеграції змісту освіти з позанавчальною практикою соціально-професійного самовизначення школярів;
- орієнтацію на консолідацію ресурсів і взаємодію шкіл з іншими навчальними закладами (міжшкільними навчальними комбінатами, училищами, коледжами, ліцеями, вузами);
- забезпечення профільної підготовки школярів на основі варіативності, з урахуванням обраних ними індивідуальних освітніх траєкторій, відповідних інтересам, схильностям, здібностям учнів;
- забезпечити участь учнів 11 класів в днях відкритих дверей в навчальних закладах та «ярмарки» професій які організуються службою зайнятості та навчальними закладами;
- удосконалення інформаційно-методичного, програмно-методичного забезпечення роботи педагогів зі старшокласниками;
- посилення просвітницької роботи з батьками старшокласників;
- організація освітнього процесу, як у школі, так і поза нею, збагачення соціального простору школярів за рахунок включення їх у соціально-виховні проекти;
- створення умов старшокласникам для участі у професійних та професійно-соціальних пробах;

- вивчення та оцінка індивідуальних особливостей учнів на різних щаблях навчання для активізації внутрішніх психологічних ресурсів особистості;
- цільове навчання педагогів, психологів для роботи в профільних класах.

Рекомендації батькам учнів

З метою допомоги у професійному самовизначенню старшокласників батькам можна запропонувати наступні рекомендації:

- батьки повинні дати дітям по можливості об'єктивне уявлення про свої або знайомі їм професії, не культивуєючи у дитини упереджене ставлення до даної професійної діяльності;
- батьки повинні прислухатися до думки дитини у виборі професії, проте не повинні активно радити і тиснути на дитину; якщо вони хочуть переконати свою дитину в досконалому виборі, то робити це необхідно тактовно з приведенням вагомих доводів;
- батьки не повинні обмежувати дітей у виборі професії, активно відкидаючи певні варіанти професійного вибору;
- батьки повинні створювати умови для самостійного і активного пошуку дітьми обґрунтованих відповідей на питання «Ким бути?», «Яким бути?», «Де я найбільше буду корисний людям?», «Що я зможу дати суспільству?»;
- батьки повинні ознайомити своїх дітей з різноманітністю професій,
- звертати увагу дитини на професійний самоаналіз різних сторін його особистості, з точки зору обговорюваних професій,
- дбати про виховання поваги до праці, до суспільства, до людини,
- створювати можливості для проби сил в різних професійних напрямках,
- обговорювати з дітьми їх професійні плани, допомагати знайти додаткові відомості про бажані професії, спеціальності та навчальні заклади.

Практичні рекомендації педагогу-психологу

Психолого-педагогічна допомога старшокласнику в професійному самовизначенні повинна бути спрямована на створення умов для самостійного вирішення проблем. Педагогам-психологам можна рекомендувати наступну схему організації активізує консультативної взаємодії.

Початковий етап, на якому консультант повинен познайомитися з інформацією про учня і на підставі її аналізу висунути попередню профконсультативну гіпотезу, визначити проблему і намітити шляхи її вирішення.

Висування (або уточнення) профконсультативної гіпотези, яка включає загальне уявлення про проблему клієнта і можливі шляхи і засоби її вирішення.

Спільне з учнем уточнення проблеми і цілей подальшої роботи. Даний етап може зайняти досить багато часу, але він є принципово важливим. Сенс його полягає в тому, щоб і профконсультант, і клієнт (школяр) разом працювали над єдиною проблемою.

Спільне рішення виділеної проблеми, що допускає використання в ряді випадків і неактивізуючих методів, наприклад, стандартизованих психодіагностичних засобів. Головне, щоб учень розумів загальну логіку проведеної спільної роботи, тобто залишався суб'єктом самовизначення.

Педагог-психолог з метою активізації професійного самовизначення старшокласників може використовувати як дослідницькі та діагностичні методики, так і розвиваючі, тренінгові, спрямовані на розвиток навичок і цілепокладання, вироблення людиною стратегії свого життя, розвитку короткотривалої перспективи.

Практичним психологам, які працюють в сфері освіти, при складанні програм психологічного супроводу професійного самовизначення учнів слід спиратися на програми, розроблені Г.В. Резапкіної.

Для діагностики на етапі профільної підготовки можна використовувати наступний комплекс методик :

Блок I. Діагностика професійних інтересів і схильностей

- Матриця вибору професії (Г. В. Резапкіна)

- Визначення професійного типу особистості (модифікація методики Дж. Голланда)

- Методика " профіль "(модифікація «карти інтересів» А. Е. Голомштока)
 Методики першого блоку дозволяють:

- зробити попередній вибір професії на основі двох критеріїв
 - предмета і виду праці, і отримати інформацію зі словника професій про зміст, професійно важливих якостях і медичних протипоказання 200 професій, наведених в матриці (матриця вибору професії).

- попарно порівняти 60 професій, що відносяться до різних типів по Дж.Холланду, але до одного і того ж предмету праці по Е. Климову, зробивши таким чином більш коректний вибір, ніж в колишніх варіантах методики (визначення професійного типу особистості);

- виявити схильності до одного з видів професійної діяльності.

Блок II. Діагностика особливостей інтелектуальної сфери

- Методика " Ерудит "(ШТРР під ред. К. М. Гуревича в модифікації Г. В. Резапкіної)

- Тип мислення (в модифікації Г. В. Резапкіної)

- Тест інтелектуального потенціалу (П. Ржичан)

Методики другого блоку дозволяють:

- визначити рівень засвоєння ряду понять шкільної програми, сформованості основних розумових операцій та розвитку вербального інтелекту учнів 8-11-х класів («Ерудит»: 4 серії по 20 завдань на виявлення рівня розвитку основних розумових операцій).

- уточнити індивідуальний спосіб перетворення інформації (Тип мислення: 40 тверджень, що відображають особливості чотирьох типів мислення: предметно-дієвого, абстрактно-символічного, словесно-логічного, наочно-образного, а також рівень креативності).

- виявити рівень розвитку невербального інтелекту, здатність до виведення закономірностей на основі аналізу і синтезу невербальної інформації.

Блок III. Діагностика особливостей комунікативної та емоційно-вольової сфери

- Тест емоцій (модифікація тесту Басса-Дарки)
- Оцінка емоційного інтелекту (модифікація Н. Холла)
- Опитувальник " визначення рівня внутрішньої свободи»

Методики третього блоку дозволяють:

- оцінити прояви різних форм агресії(скорочений варіант тесту Басса-Дарки: 35 тверджень, що характеризують сім проявів агресивної поведінки);

- оцінити сформованість таких найважливіших компонентів емоційного інтелекту, як самосвідомість, самоконтроль, самомотивація, Емпатія, навички взаємодії (тест Холла: 30 тверджень);

- визначити рівень суб'єктивного контролю особистості (Модифікація УСК: 40 питань на виявлення сформованості відповідальності за обставини свого життя).

Як елементи якогось "психологічного конструктора", методики кожного психодіагностичного блоку розглядаються комплексно: інформація, отримана за допомогою одних методик, зазвичай перевіряється і уточнюється іншими. Поєднання декількох різнопланових методик дає достовірну картину професійних інтересів і схильностей підлітків, дозволяючи рекомендувати учням певний профіль навчання, а також полегшують вибір майбутньої професії.

Висновки до розділу 2.

В результаті проведених експериментальних досліджень по 9 класу за методикою «Професійна спрямованість» (Дж.Голландом) та по 11 класам за методиками «Карта інтересів» (Є.О.Клімова), «Комунікативні та організаторські здібності» (Б.О.Федоришин), «Тип темпераменту» (Г.Ю.Айзенка) маємо наступні результати.

По 9 класу ми бачимо, що більша половина мають схильності та значний прояв інтересів до підприємницького та конвенційного типу професійної діяльності. Для них притаманні такі риси як винахідливість, лідерство, схильність до самостійного прийняття рішень, точність, ретельність та інше.

Також ми можемо визначити види діяльності до яких відсутній інтерес.

По 11 класу за методикою «Квадрат інтересів» найбільша кількість учнів обрала тип професії «людина-людина», «людина-техніка» та «людина-художній образ». За методикою «Комунікативні та організаторські здібності» найбільше старшокласників з високим та середнім рівнем комунікативних та організаторських здібностей. Що стосується типу темпераменту за методикою «Тип темпераменту» (Г.Ю.Айзенка) найбільша кількість учнів відноситься до сангвініків та холериків.

Таким чином виходячи з результатів можемо зробити висновки.

ВИСНОВКИ

Професія (лат. PROFESSIO - офіційно вказане заняття, спеціальність, от PROFITEOR – оголошую своєю справою) - вид діяльності людини з набором теоретичних та практичних знань, вмінь та компетенції набутих в процесі професійного навчання, практичного досвіду роботи. Вибір професії стає найважливішим, нагальним і найскладнішим завданням для підлітка. Він усвідомлює, що успішність у майбутньому, перш за все, залежить від того чи зможе він обрати правильний професійний шлях, чи буде обрана професія актуальною та затребуваною на ринку праці. Якою б легковажною і безтурботною не здавався молода людина, вибір професії для випускників школи та батьків - головна турбота.

Проведені дослідження вказують на тісний взаємозв'язок між типом темпераменту, рівнем прояву організаторських та комунікативних здібностей і типом професій які обирають оптанти. Тобто, співвідношення наявних комунікативних та організаторських здібностей з типом темпераменту визначають домінуючі типи діяльності людини.

Старшокласники суттєво відрізняються один від одного не тільки темпераментом та характером, а й своїми здібностями, потребами, прагненнями та інтересами, різним ступенем самосвідомості. Індивідуальні особливості проявляються у виборі життєвого шляху.

Психологічною особливістю учнів випускних класів є інтенсивна соціалізація. У процесі соціалізації важливим етапом стає самовизначення. Цей вік характеризується прагненням спроектувати себе у майбутню професію, яка стимулюватиме учнів до професійного розвитку. Учні випускних класів виявляють більш предметний інтерес до вибору професій. Старшокласники обирають факультативи, цікавляться змістом професійної діяльності у відповідності до своїх уподобань та інтересів.

Формування планів на майбутнє є найважливішим етапом у розвитку соціальної дорослості в підлітковому віці. Суттєвим показником соціально-психологічної зрілості підлітка є його ставлення до свого майбутнього.

Головним завданням педагогів та психологів загально освітніх шкіл є створення умов для всебічного розвитку особистості учня.

Вивчення різноманітних навчальних дисциплін дозволить з'ясувати свої сильні та слабкі сторони, визначити пріоритети, сформувати свої професійні наміри.

Крім вище зазначених рекомендацій, на мою думку, є доцільним проведення спільних профорієнтаційних заходів, школи з центрами зайнятості та професійно-технічними та вищими навчальними закладами.

З метою розширення уявлень школярів про світ професій слід організувати професіографічні екскурсії на підприємства, зустрічі з представниками на ринку праці професій, з спеціалістами з профорієнтації центрів зайнятості.

Багато речей можуть допомогти сформувати інтерес до певної професійної діяльності: вчителі, друзі, ЗМІ, книги, телебачення, особисті симпатії та переваги. Підлітки багато чим цікавляться, намагаються спроектувати свою успішність у різних видах професійної діяльності, відповідно до інтересів та уподобань відвідують секції та гуртки. Дуже часто діти переоцінюють себе та свої можливості при виборі своєї професії. Заняття в клубах допомагають підлітку усвідомити свої інтереси, здібності та можливості. Також часто підлітки перебувають під суттєвим впливом батьків які прагнуть реалізувати в дітях свою плани та задуми ,які їм не вдалися .На мою думку найбільший вплив на професійний вибір мають батьки.

Професійне самовизначення - це складний та суперечливий процес, що вимагає від учня мобілізації внутрішніх ресурсів та вивчення власних інтересів та уподобань. Також необхідно врахувати психологічно значущі фактори.

При виборі професії необхідно враховувати структуру інтелекту (вербальний, невербальний, математичний, практичний та техніко -конструктивний інтелект).Саме структура інтелекту має найбільш прикладне значення в проф-орієнтації.

Таким чином, ми повинні пам'ятати ,що головним завданням педагогів, психологів, батьків є сприяння в усвідомленому професійному виборі підлітка. При цьому саме він є суб'єктом вибору .Усвідомлений професійний вибір дозволяє спрогнозувати його успішність, ступінь задоволеності та комфорту від своєї професійної діяльності, досягнення професійних вершин. В свою чергу ,усвідомлений вибір професії дозволить уникнути професійного вигорання, зменшить плинність кадрів на підприємствах, в організаціях та установах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аринушкина Н. С. Об определении и типах идентичности // Мир психологии. 2004. № 2. С. 48-53
2. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів // Професійна діагностика – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 4–19.
3. Барабаш Ю. Г. Позінкевич Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» 2003. 201 с.
4. Бернс Р. Развитие "Я-концепции" и воспитание: [пер. с англ.] / Р. Бернс. М.: Прогресс, 1986. 422 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник К. : Либідь, 2008. 848 с.
6. Бех І. Д. Виховний процес в осягнутих глибинах / І. Д. Бех. // Шкільний світ. – 2014. – № 5 (685). – 42 с.
7. Бех М. І. Образ «Я – майбутній професіонал» як мета профорієнтаційної роботи зі старшокласниками. // Теорет.-метод. проблеми виховання дітей та учн. молоді : зб. наук. пр. / К. : АПН України 2007. – Вип. 10, кн. 2. – С. 307 – 315.
8. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избр. психолог. труды. – Изд. 2-е. – Москва – Воронеж, 1997. – 351 с.
9. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації : монографія. К. : Наук. світ, 2001. 91 с.
10. Газиєва А. М. Формирование у старшеклассников готовности к профессиональному самоопределению как психолого-педагогическая проблема // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов Дагестанского государственного педагогического университета. 2008. – № 10 (3087). – Режим доступа: <http://jurnal.org/articles/2008/ped55.html>.
11. Гриценко Л. І. До питання забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 342–345.

12. Гуцан Л. А. Простір профільного самовизначення як складова формування готовності учнів основної школи до свідомого вбору профілю навчання // Професійна орієнтація: теорія і практика : науково-методичний посібник. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. С. 33–38.
13. Дементьев И. В. Роль школы в формировании профессионального самоопределения учащихся // Научные публикации кафедры педагогики и проблем развития образования. Электронная библиотека БГУ. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/18840>.
14. Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації : збірник методик. К. : Шк. світ, 2011. 126 с.
15. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія. К. : Педагогічна думка, 2012. 160 с.
16. Зеер Э. Ф. Психология профессионального самоопределения. М. 2008. – 480 с.
17. Игнатович Е. С. Психологические ориентиры в профессиональном самоопределении. // Народная асвета. 2007. №8. С. 12–16.
18. Ильина О. Б. Профессиональное самоопределение современных подростков: проблемы и пути их решения // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 3. – Режим доступа: <http://psyedu.ru/journal/2014/3/Ilyina.phtml>. 207
19. Капина О. А. Формирование готовности к выбору профессии у учащихся 9 классов. // Мир науки, культуры, образования. – № 5 (36). – 2012. – С. 102–106. 44.
20. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 301 с.
21. Климов Е.А. Как выбрать профессию. М.: Просвещение, 1991. - С.55-60.
22. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
23. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1982. – 104с.

24. Концепція профорієнтації учнівської молоді / Є. Павлютенков, В. Зінченко, М. Тищенко, М. Янцур // Психолого-педагогічні новини. Інформаційний бюлетень АПН України. – 1994. – № 3. – С. 3–7. 50.
25. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : навч. посіб. – Івано-Франківськ, 2005. – 236 с.
26. Кравченко Т. В. Батьківське виховання і його вплив на професійне самовизначення дітей старшого шкільного віку. // Сучасний виховний процес: Сутність та виховний потенціал. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Вип. 2. – С. 230–232.
27. Крапивницька А. О. Особливості професійного самовизначення старшокласників з різним соціометричним статусом // Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально – психологічного факультету. Житомир : Видво ЖДУ імені Івана Франка, 2018. – С. 52-55.
28. Кулагина, И. Ю. Возрастная психология. М.: УРАО, 1997. – 176 с.
29. Легун О. М. Поняття самовизначення у психології. // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 360–370.
30. Людина і світ професій : навч.-метод. посіб. [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко ; за ред. О. Л. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 160 с.
31. Марченко І. Авторська програма «Я обираю професію» : [цикл занять для учнів 8–9 кл.] // Директор школи. – 2008. – № 39. – С. 27–32.
32. Маслоу А. Мотивация и личность. Перевод с англ. Татлыбаевой А. М. – СПб.: Евразия, 2001. – 478 с.

33. Мельник О. В. Ефект самодостатності: від професійних домагань до власного успіху. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : ЗВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 16, кн. 1. – С. 190.
34. Мельник О. В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді. // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 24–31.
35. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2009 – Вип. 13, кн. 2 – С. 299–308.
36. Мельник О. В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 15, кн. 1. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2011. – С. 283 – 293.
37. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : науково-метод. посіб. К. : Мегапринт, 2008. 160 с.
38. Методи психодіагностики у системі професійної консультації. – Кн. 2. – К. : ДЦЗУ, 2002. – 234 с. 78.
39. Митина Л.М. Психологическое сопровождение выбора профессий. М. : «Флинта».1998. – С.95-104.
40. Морін О. Л. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 15–23.
41. Морін О. Л. Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та

- учнівської молоді : зб. аук. праць. – Кіровоград : ІмексЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 6–15.
42. Основи професіографії : навч. пос. / С. Я. Карпіловська, Р. И. Мітельман, В. В. Синявський та ін. – К. : МАУП, 1997. – 148 с.
43. Охріменко З. В. Професійне консультування в системі підготовки старшокласників до професійного самовизначення // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 427 – 431.
44. Павелків О. М. Форми профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в процесі вивчення курсів математичного напрямку. // Нова пед. думка. – 2004. – № 4. – С. 60–63.
45. Пархоменко О. М. Сутність та структура готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємництва та сільського господарства. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 117–127.
46. Побудова кар'єри : навч.-метод. посіб. / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, Т. С. Попова, М. В. Лузан ; за ред. О. В. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.
47. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
48. Попова Т. С. Реалізація профорієнтаційної діяльності шляхом застосування сучасних засобів інтернет-технологій. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 181–191.
49. Професійна орієнтація : підручник / за ред. О. М. Ігнатович. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.
50. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи. М.: РАО, 1993. - 89 с.

51. Профорієнтаційна робота зі школярами : метод. посіб. для вчителів / [за ред. М.П. Тиценка]. Рівне, 1992. 130 с. 215
52. Профорієнтаційна робота класного керівника : метод. рекомендації / авт.-уклад. В. В. Синявський. – Чернігів : РВК Деснянська правда, 2005. – 24 с.
53. Пряжников Н. С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе. // Психологическая наука и образование. – 2004. – №4. – С. 85–94.
54. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. М. : Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с.
55. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения : учеб. пособ. / Н. С. Пряжников. – М. : МГППИ, 2002. – 97 с.
56. Пряжникова Е. Ю., Пряжников Н. С. Профорієнтація : учеб. Пособие. – 3-е изд., стер. М. : Академия, 2007. 496 с.
57. Пряжникова Е. Ю., Пряжников Н. С. Размышления о профессиональном самоопределении молодёжи. // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 3. – С. 42–45.
58. Роджерс К.С. Становление личности. / Пер. с англ. М. Злотник. – М.: Э, КСМО – Пресс, 2001. – 416 с.
59. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л.- М., 1989. – т. 2. – 328с.
60. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения. // Психологический журнал. –1984. – №4. – С. 65–74.
61. Синявський В. В. Професійна орієнтація у реформуванні загальноосвітньої та професійної школи. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 2. – С. 142–150.
62. Синявський В. В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування : метод. посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 84 с.
63. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії : навчальний посібник / В. В. Синявський. К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 89 с.

64. Синявський В. Кабінет професійної орієнтації в школі : метод. рек. К. : Київський міський центр зайнятості, 2004. – 32 с.
65. Сторожева, Г.О. О профессиональном самоопределении учащихся. // Воспитание школьников. -2004. - №10. –С. 37-44.
66. Технологія професійної орієнтації в умовах ринку праці : монографія / [Н. А. Побірченко, Н. І. Литвинова, В. В. Синявський, та ін.]. К. : Педагогічна думка, 2011. 256 с.
67. Ткачук І. І. Спрямованість учнів старшої школи на майбутній професійний успіх.// Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 14, кн. 2. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – С. 293–301.
68. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 К., 1996. – 383 с.
69. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М.: ВЛАДОС ПРЕСС, 2001. 96 с.
70. Чистякова С. Н., Родичев Н. Ф. Кабинет профессиональной ориентации в общеобразовательной школе: цели, задачи, основные направления, ресурсное обеспечение. // Педагогическое сопровождение самоопределения школьников : методическое пособие для учителей. М. : «Академия», 2010. – С. 203–210.
71. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. М. : Педагогика, 1981. 96 с.
72. Якобсон, П.М. Психология чувств и мотивации. М. : Изд-во Ин-та практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1998. - 304 с